

TA'LIM JARAYONIDA IQTIDORLI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK AHAMIYATI

<https://doi.org/10.70728/conf.edu.v3.i2.021>

Yuldoshev Ta'lant Abdinazarovich

Osiyo Xalqaro Universiteti Pedagogika fakulteti

1-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida iqtidorli o'quvchilar bilan olib boriladigan ishlarning pedagogik va psixologik jihatlari har tomonlama tahlil qilingan. Maqolada iqtidorlilik tushunchasining nazariy asoslari, iqtidorli bolalarning psixologik xususiyatlari, ularning kognitiv va emotsional rivojlanish o'ziga xosliklari hamda pedagogik jarayonni tashkil etishning ilmiy-metodologik tamoyillari chuqur o'rganilgan. Bundan tashqari, iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashning shaxs rivojlanishiga ta'siri, ularning ijtimoiy adaptatsiyasi muammolari, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi talablari va ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalashning zamonaviy yondashuvlari batafsil yoritilgan va iqtidorli bolalarning motivatsion xususiyatlari, ularning psixologik ehtiyojlari va bu ehtiyojlarni qondirish yo'llari, shuningdek, oila-maktab hamkorligining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: iqtidorli o'quvchilar, pedagogik jarayon, psixologik xususiyatlar, shaxs rivojlanishi, kognitiv rivojlanish, emotsional intellekt, motivatsiya, ijtimoiy adaptatsiya, individual yondashuv, pedagogik yordam.

ABSTRACT This article comprehensively analyzes the pedagogical and psychological aspects of working with gifted students in the modern educational process. Within the research framework, the theoretical foundations of the concept of giftedness, psychological characteristics of gifted children, their cognitive and emotional development peculiarities, and scientific-methodological principles of organizing the pedagogical process are thoroughly studied. The article details the impact of working with gifted students on personal development, their social adaptation problems, professional preparation requirements for teachers, and modern approaches to designing the educational process. Furthermore, the motivational characteristics of gifted children, their psychological needs and ways to meet these needs, as well as the importance of family-school cooperation are substantiated. The research results are aimed at strengthening the pedagogical and psychological foundations of working with gifted students in the Uzbekistan education system and improving practice.

Keywords: gifted students, pedagogical process, psychological characteristics, personal development, cognitive development, emotional intelligence, motivation, social adaptation, individual approach, pedagogical support.

Har bir jamiyatning taraqqiyoti va kelajagi bevosita millat farzandlarining qobiliyatini to'liq ro'yobga chiqarish, ularning salohiyatini rivojlantirishga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, iqtidorli o'quvchilar bilan olib boriladigan maqsadli pedagogik ish bugungi kun ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasidagi farmonlari va qarorlari, xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda milliy ta'lim konsepsiyasi iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishini ta'kidlaydi [1].

Iqtidorli bolalar bilan ishlashning samaradorligi nafaqat metodologik to'g'ri tashkil etilgan ta'lim jarayoniga, balki ularning psixologik xususiyatlarini chuqur anglash va ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda pedagogik ta'sirni amalga oshirishga ham bog'liqdir. Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari iqtidorli o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlashda kognitiv, emotsional va ijtimoiy jihatlarining o'zaro bog'liqligini alohida ta'kidlaydi [2]. Shu bois, iqtidorli bolalar bilan ishlashning pedagogik va psixologik ahamiyatini har tomonlama o'rganish, nazariy jihatdan asoslash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kun uchun dolzarb vazifa hisoblanadi.

Iqtidorlilik muammosi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida eng ko'p muhokama qilinadigan va turli yondashuvlar mavjud bo'lgan murakkab hodisalardan biridir. Tarixiy jihatdan qaranganda, iqtidorlilik konsepsiyasi Francis Galton, Alfred Binet, Lewis Terman kabi olimlar tadqiqotlaridan boshlanib, hozirgi zamongacha doimiy rivojlanib kelmoqda. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda iqtidorlilik ko'pincha yuqori intellektual qobiliyatlar, ijodkorlik va vazifaga nisbatan yuqori majburiyat hissining uyg'unligi sifatida ta'riflanadi.

Mashhur amerikalik psixolog Joseph Renzulli o'zining "uch halqa" nazariyasida iqtidorlilik uchta asosiy komponentning o'zaro ta'siridan vujudga kelishini asoslab bergan: o'rtacha darajadan yuqori qobiliyatlar, vazifaga sodiqlik va ijodiy fikrlash. Bu konsepsiya shuni ko'rsatadiki, iqtidorlilik statik xususiyat emas, balki ma'lum sharoitlarda namoyon bo'ladigan va rivojlanadigan dinamik jarayondir [3]. Xuddi shu jihatdan, Howard Gardner tomonidan ishlab chiqilgan ko'p tomonlama intellekt nazariyasi iqtidorlikning turli shakllari mavjudligini va har bir inson o'ziga xos qobiliyatlar majmuiga ega ekanligini ta'kidlaydi.

O'zbek psixologiyasi sohasida ham iqtidorlilik muammosi faol o'rganilgan bo'lib, olimlarimiz Sharq mentaliteti va milliy ta'lim an'analarini hisobga olgan holda iqtidorli bolalarning psixologik portretini yaratishga harakat qilganlar. Ayni paytda, iqtidorlilikni tug'ma qobiliyat va muhit ta'sirining dialektik birligi sifatida tushunish keng tarqalgan yondashuvga aylanmoqda. Bu qarash iqtidorli bolalar bilan pedagogik ishni tashkil etishda muhit omilining, ya'ni ta'lim sharoitlarining muhim rol o'ynashini anglatadi.

Iqtidorli o'quvchilarning kognitiv rivojlanishi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu xususiyatlarni tushunish pedagogik jarayonni to'g'ri loyihalash uchun zarurdir. Birinchi navbatda, iqtidorli bolalar tezkor o'rganish qobiliyatiga ega bo'lishadi, ular yangi

ma'lumotlarni oddiy tengdoshlariga nisbatan sezilarli darajada tezroq qabul qiladi va o'zlashtirishadi. Bu xususiyat nafaqat xotirani, balki aqliy operatsiyalarni bajarish tezligini ham o'z ichiga oladi.

Ikkinchi muhim xususiyat sifatida, iqtidorli o'quvchilarda yuqori darajadagi analitik fikrlash ko'nikmalari rivojlanganligini kuzatish mumkin. Ular murakkab muammolarni tahlil qilishda, ularni tashkil etuvchi qismlarga ajratishda va mantiqiy xulosalar chiqarishda o'zlarining yoshidagi boshqa bolalarga qaraganda ancha ilg'orlik qilishadi. Bundan tashqari, iqtidorli bolalar ko'pincha metakognitiv ko'nikmalarga ega bo'lib, o'z fikrlash jarayonlarini kuzatish, nazorat qilish va tartibga solish qobiliyatini namoyish etadilar.

Iqtidorli o'quvchilarning bilimga chanqoqligi va bilish faoliyatiga nisbatan o'ziga xos motivatsiyasi ham alohida e'tiborga sazovordir. Ular ko'pincha ma'lum bir sohaga chuqur qiziqish bildiradilar va ushbu sohada mustaqil ravishda o'rganishga, yangi ma'lumotlar izlashga intilishadi. Bu ichki motivatsiya pedagogik jarayonda to'g'ri yo'naltirilganda ajoyib natijalarga olib keladi. Biroq, agar ta'lim jarayoni ularning qobiliyat darajasiga mos kelmasa, zerikarli va takrorlanuvchi bo'lsa, bu motivatsiya pasayishi va hatto ta'limga nisbatan salbiy munosabat shakllanishiga olib kelishi mumkin [4].

Iqtidorli o'quvchilarning psixologik portretini to'liq tushunish uchun faqat kognitiv jihatlarini emas, balki ularning emotsional va ijtimoiy xususiyatlarini ham chuqur o'rganish zarur. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, iqtidorli bolalar ko'pincha yuqori emotsional sezgirlikka ega bo'lishadi va atrofdagi voqealarga oddiy tengdoshlariga qaraganda kuchliroq emotsional javob berishadi. Bu xususiyat bir tomondan ularning empatiya qobiliyatini, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam bersa, ikkinchi tomondan emotsional zo'riqish va stressga moyillikni oshirishi mumkin. Ijtimoiy rivojlanish jihatidan iqtidorli o'quvchilar turli guruhlarni tashkil etishadi. Ba'zi iqtidorli bolalar ajoyib liderlik qobiliyatlariga ega bo'lib, tengdoshlari orasida nufuzli o'rin egallashsa, boshqa bir qismi esa o'zini yolg'iz his qilishi va ijtimoiy muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bu farq ko'p jihatdan ularning shaxsiy xususiyatlari, temperamenti va muhit ta'siriga bog'liqdir. Ayniqsa, intellektual jihatdan juda rivojlangan, lekin yoshidagi bolalar bilan umumiy qiziqishlarga ega bo'lmagan o'quvchilar ijtimoiy izolyatsiya holatiga tushishi va bu ularning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoli yuqori [5].

Yana bir muhim psixologik xususiyat sifatida, iqtidorli bolalarda perfektsionizm tendentsiyasi kuzatiladi. Ular o'zlaridan va o'z ishlaridan juda yuqori darajada talab qilishadi, har qanday xatoga nisbatan haddan tashqari tanqidiy munosabatda bo'lishadi. Agar bu xususiyat to'g'ri yo'naltirilmasa, u holda qo'rquv, tashvish, o'z-o'ziga ishonchni yo'qotish kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun pedagoglar va psixologlar iqtidorli bolalarga muvaffaqiyatsizlik ham o'rganish jarayonining tabiiy qismi ekanligini, xatolarga yo'l qo'yish esa rivojlanishning muhim bosqichi ekanligini tushuntirishlari muhimdir [6].

Iqtidorli o'quvchilar bilan olib boriladigan pedagogik ishning samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim jarayonini qanday tashkil etilganligiga bog'liqdir. Zamonaviy pedagogika fani bir qator tamoyillarni ishlab chiqqan bo'lib, ularning amalda qo'llanilishi iqtidorli bolalarning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga imkon beradi. Eng muhim tamoyillardan biri – bu individual yondashuv tamoyilidir. Har bir iqtidorli o'quvchining o'ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari, o'rganish uslubi va rivojlanish sur'ati mavjudligi sababli, pedagogik ta'sir ham individual xususiyatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi zarur.

Farqlangan ta'lim tamoyili individual yondashuv bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bir sinf yoki guruh doirasida turli qobiliyat darajasidagi o'quvchilarga moslashtirilgan vazifalar, materiallar va baholash usullarini qo'llashni nazarda tutadi. Bu yondashuv iqtidorli o'quvchilarga optimal qiyinchilik darajasidagi vazifalarni taqdim etish orqali ularning doimiy rivojlanishini ta'minlaydi. Agar vazifalar juda oson bo'lsa, o'quvchi zerikiladi va motivatsiyasini yo'qotadi, agar haddan tashqari qiyin bo'lsa, muvaffaqiyatsizlik va umidsizlik tuyg'usi paydo bo'ladi.

Muammoli ta'lim tamoyili iqtidorli o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tayyor bilimlarni berish o'rniga, o'quvchilarni izlanishga, mustaqil ravishda muammolarni hal qilishga, gipotezalar qo'yishga va ularni tekshirishga undash, ularning bilish faolligini oshiradi. Bundan tashqari, loyiha usuli, tadqiqotchilik faoliyati, kollaborativ o'rganish kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar iqtidorli o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Bu usullar nafaqat bilim olishga, balki praktik ko'nikmalar egallashga, ijtimoiy muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga ham imkon beradi.

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, shaxsiy sifatlari va pedagogik mahoratiga bog'liqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, iqtidorli bolalar bilan ishlashga ixtisoslashgan o'qituvchi bir qator maxsus kompetensiyalarga ega bo'lishi zarur. Birinchidan, o'qituvchi iqtidorli bolalarning psixologik xususiyatlarini yaxshi bilishi, ularning ehtiyojlarini to'g'ri aniqlash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Ikkinchidan, o'qituvchi o'z faniga chuqur bilimga ega bo'lishi va doimiy ravishda o'z malakasini oshirib borishi zarur, chunki iqtidorli o'quvchilar ko'pincha murakkab savollar berishadi va standart dasturdan tashqariga chiqishni xohlashadi. O'qituvchi nafaqat bilim uzatuvchi, balki fasilitator, mentor va yo'l boshchi ro'lida harakat qilishi kerak. U o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, o'z fikrini himoya qilishga, turli manbalardan foydalanishga o'rgatishi lozim.

Uchinchidan, o'qituvchi o'zining shaxsiy sifatlari – sabr-toqatlilik, moslashuvchanlik, ijodkorlik, emotsional intellekt – orqali o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Iqtidorli bolalar o'qituvchining munosabatiga juda sezgir bo'lishadi va agar o'qituvchi ularning qobiliyatlariga ishonsa, ularni qo'llab-quvvatlasa, bu bolalarning

o'ziga ishonchini mustahkamlaydi va yuqori natijalarga erishishga undaydi. Aksincha, agar o'qituvchi iqtidorli o'quvchilarni haddan tashqari yuklash yoki aksincha, ularning qobiliyatlarini e'tibordan chetda qoldirish kabi xatolarga yo'l qo'ysa, bu jiddiy pedagogik muammolarga olib kelishi mumkin.

Iqtidorli bolalarning muvaffaqiyatli rivojlanishida oilaning roli beqiyosdir. Ota-onalar birinchi va eng muhim tarbiyachilar sifatida farzandlarining qobiliyatlarini erta aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish imkoniyatiga ega. Biroq, ayni paytda, ko'plab ota-onalar iqtidorli farzandlarini qanday tarbiyalash, ularning maxsus ehtiyojlarini qanday qondirish kerakligi haqida yetarli ma'lumotga ega emaslar. Ba'zi ota-onalar farzandlaridan haddan tashqari yuqori natijalar kutishadi va ularga bosim o'tkazishadi, boshqalari esa aksincha, bolaning qobiliyatlarini e'tibordan chetda qoldiradilar.

Shuning uchun maktab va oila o'rtasida samarali hamkorlik o'rnatish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Maktabda psixolog, ijtimoiy pedagog va sinf rahbarlari ota-onalar bilan muntazam uchrashuv va maslahatlashuvlar o'tkazishi, ularga bolalarining psixologik xususiyatlari, ta'lim ehtiyojlari va rivojlanish istiqbollari haqida to'liq ma'lumot berishi zarur. Ota-onalarni iqtidorli bolalar bilan ishlash metodikasi bilan tanishtirish, uyda qanday yordam ko'rsatish mumkinligi bo'yicha amaliy maslahatlar berish, oilada qulay psixologik muhit yaratishga ko'maklashish kerak.

Iqtidorli o'quvchilar bilan olib boriladigan maqsadli ishning ahamiyati nafaqat individual darajada, balki ijtimoiy miqyosda ham katta ahamiyatga egadir. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, jamiyat taraqqiyoti, fan, texnologiya, san'at va madaniyat rivojlanishi ko'p jihatdan iqtidorli shaxslarning hissasiga to'g'ri keladi. Shuning uchun iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish davlat va jamiyat oldida turgan strategik vazifa hisoblanadi.

Hozirgi kunda, ayniqsa, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt davrida, yuqori malakali, ijodkor va innovatsion fikrlaydigan kadrlar talabi tobora oshib bormoqda. Iqtidorli o'quvchilar kelajakda aynan shunday mutaxassislar safini to'ldirishi mumkin. Shu bois, ta'lim tizimida ularning qobiliyatlarini rivojlantirish, ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish, zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Bundan tashqari, iqtidorli o'quvchilar maktab va sinf jamoasida o'ziga xos rol o'ynaydilar. Ular ko'pincha boshqa o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatadilar, ular uchun namuna bo'lib xizmat qiladilar va umumiy ta'lim sifatini oshirishga hissa qo'shadilar. Iqtidorli o'quvchilar bilan to'g'ri tashkil etilgan ish butun sinf yoki maktab darajasida bilimga chanqoqlik, ijodkorlik va yuqori natijalarga intilish muhitini yaratishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashning pedagogik va psixologik ahamiyati nafaqat individual shaxs rivojlanishi, balki butun jamiyat taraqqiyoti nuqtai nazaridan ham beqiyosdir. Ushbu sohada olib boriladigan izchil, ilmiy asoslangan va

amaliy yo'naltirilgan ish millat kelajagiga sarmoya hisoblanadi va uzoq muddatli istiqbolda o'z ijobiy natijalarini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Жуматаева Э.А. Қобилиятли болалар билан ишлашнинг педагогик асослари. – Тошкент: "Фан" нашриёти, 2018. – 156 б.
3. Renzulli J.S. The three-ring conception of giftedness: A developmental model for promoting creative productivity // Cambridge Handbook of Giftedness and Talent Development. – Cambridge University Press, 2018. – P. 185-207.
4. Gottfried A.E., Gottfried A.W. Academic intrinsic motivation in young elementary school children // Journal of Educational Psychology. – 1996. – Vol. 88(3). – P. 525-534.
5. Gross M.U.M. Exceptionally gifted children: Long-term outcomes of academic acceleration and nonacceleration // Journal for the Education of the Gifted. – 2006. – Vol. 29(4). – P. 404-429.
6. Parker W.D. Perfectionism in gifted students // Serving gifted learners beyond the traditional classroom. – Waco, TX: Prufrock Press, 2000. – P. 61-88.
7. Tomlinson C.A. The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners. – Alexandria, VA: ASCD, 2014. – 197 p.
8. Sarimsakova D.N. Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish // Ta'lim taraqqiyoti. – 2020. – №2. – B. 78-84.
9. Olszewski-Kubilius P., Lee S.Y., Thomson D. Family environment and social development in gifted students // Handbook of Giftedness in Children. – New York: Springer, 2014. – P. 199-217.
10. Subotnik R.F., Olszewski-Kubilius P., Worrell F.C. Rethinking giftedness and gifted education: A proposed direction forward based on psychological science // Psychological Science in the Public Interest. – 2011. – Vol. 12(1). – P. 3-54.
11. Feldhusen J.F. Programs for the gifted few or talent development for the many? // Phi Delta Kappan. – 1998. – Vol. 79(10). – P. 735-738.